

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 33, BR. 1, 1–32, ZAGREB, LISTOPAD 1985.

JEZIČNA I PRAVOPISNA PREVIRANJA U HRVATSKOJ NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

(O jednom razvojnom zaokretu u hrvatskome književnom jeziku)*

Dalibor Brozović

Konac 19. stoljeća i početak našega bijahu u mnogim evropskim zemljama veoma važnim razdobljem na raznim poljima duhovnoga života, osobito u književnosti i drugim umjetnostima. Za zbivanja toga doba ustalio se naziv *fin de siècle*, i kada danas o njima govorimo, osjećamo jedan specifičan dah vremena povezan s tim nazivom. U nekim je zemljama to razdoblje bilo osobito važno i za jezični razvoj, a posebno se to može reći za Hrvatsku.

Poznato je da je *fin de siècle* u hrvatskoj književnosti razdobljem Moderne. Ona je u hrvatskoj književnosti značila i modernizaciju i europeizaciju, preporod duha i izgrađivanje ukusa. Razumije se da je sve to moralo imati odraza i na jezik kojim je ta književnost pisana. I zaista, tada u hrvatski književni jezik ulaze evropski tonovi i urbani ritam, a literatura se oslobađa i u jezičnom izrazu od monopola ruralnog i folklornog

---

* Ovaj je prilog rađen na temelju moga referata na 11. zasjedanju Međunarodne komisije za slavenske standardne jezike (organa Međunarodnoga komiteta slavista) 1–4. studenoga 1983. u Berlinu. Referat je pod naslovom *Der Richtungswandel in der Entwicklung der kroatischen Literatursprache an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert* objavljen u okviru bloka XI. Tagung der Internationalen Kommission für slawische Schriftsprachen u berlinskom časopisu *Zeitschrift für Slawistik*, XXIX/1984, Heft 6, str. 892–903. Jedna šira hrvatska verzija, bez znanstvenog aparata poslužila je kao predavanje na ljetnom seminaru za strane slaviste i objavljena u zborniku *Jugoslavenski seminar za strane slaviste*, 33–34, Zadar, 1984, str. 243–258. Kako su ta izdanja teže dostupna domaćoj publici, ovdje se donose oba ta teksta objedinjena u znatno proširenu obliku.

provincijalizma. No iako je ta problematika izvanredno interesantna, nećemo se ovdje njome baviti.¹

Fin de siècle bio je naime za Hrvate važan u jezičnom smislu ne samo na literarnoj, tj. izraznoj razini – to je ujedno i doba veoma važnih sociolingvističkih fenomena i doba u kojem se završio proces standardizacije u jeziku, proces koji je bio završnom fazom dugoga razvoja hrvatske pisane riječi, od Bašćanske ploče pa do početka našega stoljeća. Zato je razumljivo da je za razumijevanje hrvatskoga jezičnog *fin de sièclea* potrebno da u najkraćim crtama prvo prijeđemo tim vijugavim razvojnim putem.

* * *

Hrvatska jezična povijest, ili točnije, povijest pismenoga jezika u Hrvatá, možda je jedna od najoriginalnijih i najneobičnijih na evropskome kontinentu. Izvanredno složeni i zapleteni odnosi između kajkavske, čakavske i štokavske pismenosti, nevjerojatna igra različitih ne samo grafija i ortografija nego i pisama,² fantastični rasponi u dome-tima i padovima književnoumjetničke hrvatske riječi – sve su to bitne značajke hrvatske jezične historije. No najkarakterističniji je za nju niz dubokih prijeloma i razvojnih zaokreta, bez premca i analogija u sudbinama evropskih pismenosti, evropskih naroda i jezika.

U višestoljetnom razvitku pismenoga i poslije standardnoga jezika u Hrvatá bilo je nekoliko takvih dalekosežnih razvojnih zaokreta, među kojima onaj na razmeđu 19. i 20. stoljeća, tj. hrvatski jezični *fin de siècle*, sigurno nije najmanje važan, iako se njegova uloga često podcjenjuje ili mu se naprosto ne posvećuje dovoljna pažnja. No treba imati na umu da je hrvatska standardna novoštokavština³ tek tada i upravo tada dobila svoj konačni suvremeni oblik, dakle onaj koji ima i danas. A to je već sama po sebi dovoljno važna činjenica da zaslužuje najveću pažnju.

Za realno i objektivno sagledavanje odlučne uloge koju su u hrvatskom jezičnom razvoju z a i s t a i odigrali procesi na razmeđu 19. i 20. stoljeća, potrebno je da se prvo u najkraćim crtama okrenemo prošlosti, da uočimo i okarakteriziramo druge prijelomne momente kako bismo u usporedbi s njima ocijenili zaokret na tome razmeđu s kojim počinje naše doba.

Sve do pred konac 15. stoljeća pismeni jezik u Hrvatskoj bio je u svojoj osnovi crkvenoslavensko-hrvatski amalgam, u kojem su hrvatski elementi isprva bili samo čakavski, a poslije su se pridružili i štokavski i kajkavski. Udio crkvenoslavenskih i domaćih komponenata prilično je varirao, do gotovo čista „narodnog jezika”, uz mnogo prijelaznih

¹ O jeziku u književnim ostvarenjima hrvatske moderne pripremam poseban prilog.

² U tijeku jedanaest stoljeća hrvatske pismenosti razvili su se osobiti vlastiti oblici i glagoljskoga i ćirilskog pisma, upotrebljavala se latinica u različitim modifikacijama i s grafemskim rješenjima preuzimanima iz talijanske, latinske, njemačke, mađarske, češke i poljske grafije, uz primjenu fonološkoga i morfonološkog pravopisnog načela i njihovih različitih kombinacija.

³ Pod standardnom novoštokavštinom razumijeva se standardni oblik hrvatskosrpskoga (ili sinonimno: srpskohrvatskog) jezika, jer je taj uvijek shvaćen standardni jezik nastao standardizacijom novoštokavske dijalektne materije (sam je naziv načinjen po modelu *lingua toscana* i *lingua castellana* za standardni talijanski i španjolski). Hrvatska standardna novoštokavština predstavlja konkretnu hrvatsku varijantu toga apstraktnog standardnog jezika. U tradicionalnoj uporabi, izvan sociolingvističkoga terminološkog sustava, upotrebljava se za nju naziv *hrvatski književni jezik*.

stupnjeva i bez oštre žanrovske polarizacije, tako da se ne može govoriti o ozbiljnijim značajkama diglosije.⁴ Realna je pretpostavka da bi u tijeku 16. i 17. stoljeća došlo do kristalizacije i stabilizacije toga amalgama i da bi se tako dobio standardni jezik kasnijega ruskog tipa⁵ – da nije koncem 15. stoljeća došlo do radikalnoga ne zaokreta nego naprosto prekida dotadanjega uglavnom kontinuiranog razvoja. To je bio prvi veliki prijelom u hrvatskoj jezičnoj povijesti, a slijedit će mu još nekoliko takvih prijeloma⁶, posljednji od njih upravo na razmeđu 19. i 20. stoljeća.

Zlatni vijek hrvatske književnosti bez sumnje je 16. stoljeće, ali ono je ujedno i crnim razdobljem hrvatske jezične povijesti. Turska invazija znači pravu kulturnu i političku narodnu katastrofu, a jezični razvoj počinje ispočetka, brišu se tekovine više od poltisućljetnih napora. Nova pismenost, koja u beletrističkom smislu doseže izvanredne domete, razvija se sada na nekoliko različitih pokrajinskih (provincijskih) pismenih jezika, temeljenih na raznim dijalektima čakavskoga, štokavskog i kajkavskog narječja. Pismena proizvodnja na tim pokrajinskim jezicima ima odijeljene publike, nema kakvih važnijih pokušaja jezične (pa čak ni grafijske ili pravopisne) integracije, ali postoji nesumnjiva povezanost samih stvaralaca na tim pokrajinskim jezicima i zajedničko naslijeđe jezično-civilizacijske nadgradnje,⁷ preuzeto iz prethodnoga razdoblja, tj. iz amalgamske srednjovjekovne hrvatskokrkvenoslavenske pismenosti,⁸ prvenstveno glagoljaške.

Treba razumjeti kakvu je katastrofu značio konac 15. stoljeća za hrvatski jezični razvoj. Plodovi gotovo cijelih šest stoljeća, od konca devetoga do konca petnaestoga, poništavaju se kao kada spužvom prijeđemo preko ploče. Od tada pa do konca 19. stoljeća, kada je definitivno završen razvoj standardnoga jezika u Hrvatâ, prošla su samo četiri stoljeća, dakle za cijelu trećinu manje od onoga dugog perioda kojemu su rezultati uglavnom propali – preživjela je samo svijest o prošlosti i njezinim dostignućima i jezična nadgradnja koju je ta svijest nosila ostavši bez svoje materijalne jezične podloge. Umjesto da se završni procesi odigraju u 16. stoljeću, oni su se, uz potrese i grčeve, odvijali tek od polovice 18. stoljeća do konca 19. stoljeća. To je prizma kroz koju valja gledati hrvat-

⁴ Diglosija se shvaća u klasičnom smislu toga naziva (usp. Charles A. Ferguson, „Diglossia”, *Word*, XV/1959, No. 2, str. 325–340). Razumije se, doktrinarno uzevši, elementa diglosije ima čak i u svakom odnosu *standardni jezik* ~ *dijalekt*, ili *pismeni jezik* ~ *govorni jezik*, pa je onda to prirodno da ih je bilo u odnosu prema hrvatskokrkvenoslavenskomu jeziku, ali ti su momenti u hrvatskom slučaju svakako bili uži i kratkotrajniji nego u drugim primjerima odnosa između nacionalnoga crkvenoslavenskoga jezika (redakcije, recenzije) i živoga govora u slavenskom svijetu.

⁵ Misli se ruskoga tipa po sastojcima amalgama (tj. nacionalni crkvenoslavenski jezik + živi govor), ali po svojoj fizionomiji taj bi jezik bez sumnje bio sličniji onodobnim mediteranskim standardnim jezicima renesansne formacije.

⁶ Nova periodizacija hrvatske povijesti pismenoga i standardnog jezika izvršena je u mojoj raspravi O početku hrvatskoga jezičnog standarda, *Kritika*, III/1970, br. 10, str. 21–42 (pretiskano u mojoj knjizi *Standardni jezik. Teorija / usporedbe / geneza / povijest / suvremena zbilja*, Zagreb, MH, 1970, str. 127–158).

⁷ Misli se na intelektualni rječnik, razne terminologije, tvorbene inovacije, višu sintaksu i višu frazeologiju, pismene navike i sl., sve primjereno svojem doba.

⁸ To prvo razdoblje imalo je nekoliko faza u svojem dugom vremenskom rasponu od konca 9. do konca 15. stoljeća, ali to nije bitno za našu temu (usp. rad spomenut u bilj. 6, a podrobnosti o svim razdobljima nalaze se u mojoj monografiji *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, Liber, 1978, str. 9–83).

ski jezični *fin de siècle*. Zato se moramo upoznati sa zbivanjima od 16. do početka 20. stoljeća.

Na prijelomu iz 16. u 17. stoljeće zbiva se novi zaokret, ne tako oštar ni sudbonosan kao onaj prethodni, ali ipak važan i plodan. Umnaža se broj hrvatskih pokrajinskih književnosti i pokrajinskih pismenih jezika, postaju aktivna nova središta pismenosti u krajevima koji su dotad bili izvan razvojnih tokova, angažiraju se novi štokavski, čakavski i kajkavski dijalekti⁹ kao baze regionalne pismenosti, ali sada raste povezanost među centrima, popunjavaju se nekoč književno prazni prostori, književna publika nije više tako oštro razgraničena, a javljaju se i snažni procesi jezične, grafijske i pravopisne integracije, provincijski i regionalni pismeni jezici izgrađuju se ugledajući se jedan na drugi. Zajednička svijest ljudi od pera sada je ne samo jasnija, određenija i konkretnija nego i aktivnija¹⁰ – pokreće ih na svjesne djelatnosti. Pojavljuje se niz gramatičkih i rječničkih djela s horizontima znatno širimima od područja onoga dijalekta na kojem su pisana.

Takav razvoj traje sve do polovice 18. stoljeća, kada opet imamo novi prijelom, jedan od najvažnijih i najdublje usječenih u hrvatskoj jezičnoj povijesti. Konvergenijski su procesi doveli do redukcije broja pokrajinskih pismenih jezika samo na dva, jedan štokavski (konkretno: novoštokavski) i jedan kajkavski. Time oni ujedno gube svoj pokrajinski karakter, postaju iznadregionalni, iako još nije dosegnuta općenacionalna razina. Pri tom u oba ta hrvatska iznadregionalna jezika, novoštokavskom i kajkavskome, počinje prilično brza standardizacija. Nastala je dakle polovicom 18. stoljeća situacija kakvu poslije nalazimo u Norvežana, Grka, Albanaca i Armenaca, tj. da imamo u istome narodu dva genetski bliska standardna jezika. Tipološki su sva ta četiri slučaja više-manje identična, ali odnos materijalnih baza isti je s hrvatskim samo u albanskom i armenskom slučaju, tj. izgrađivanje standardnih jezika od jezične sirovine dvaju znatno različitih dijalekata istoga jezika (upravo: jezika dijasistema)¹¹, a norveški i grčki slučaj očito su bitno drugačiji.¹²

⁹ Ne radi se samo o nekoliko čakavskih i nekoliko štokavskih pokrajinskih ili regionalnih književnosti i književnih jezika nego i o bar dva kajkavska fenomena istoga reda. Zbog stanovite značajnske neodređenosti termina „pokrajinski književni jezik” i „pokrajinska književnost” oni se često zamjenjuju sretnim skupnim nazivom „književno-jezični krug”. Usp. J. V o n ĉ i n a, Ozaljski književno-jezični krug, *Radovi* Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb, X/1968, str. 195–205. Za cio problemski kompleks v. moj članak O tronarječnoj dimenziji hrvatske književnosti, *Croatica* VII–VIII/1976, str. 11–18.

¹⁰ Dok u 16. stoljeću imamo samo jednoga važnijeg pisca ozbiljnije zauzetoga problematikom zajedničke grafije (ili) izvora općehrvatske dijalektne osnovice pismenom jeziku (Zadraniin Šime Budinić, 1530–1600), u razdoblju između 1600. i 1750. tim se pitanjima bavi cio niz pisaca, od kojih su najznačajniji Pažanin Bartol Kašić (1575–1650), Dubrovčanin Rajmund Zamanja (1587–1644) i Senjanin Pavao Ritter-Vitezović (1652–1713), i sve upućuje na rješenja koja će se ostvariti u razdoblju 1750–1830. i definitivno uobličiti 1830–1900.

¹¹ Pojam dijasistema shvaćen je u smislu Uriela Weinreicha, a specifičnosti u standardnojezičnom smislu v. u mojoj raspravi “Славянские стандартные языки и сравнительный метод”, *Вопросы языкознания*, XVI/1967, br. 1, str. 3–33 (šira hrvatska verzija pod naslovom „Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika” tiskana u knjizi navedenoj u bilj. 6, str. 9–63).

¹² U norveškom se slučaju radi o jezičnim sirovinama što pripadaju dvama različitim srodnim dijasistemima, u grčkome se radi o standardizaciji dviju razvojnih faza. O teoretskim podrobnostima govorim u raspravi „Za tipologiju mogućih odnosa između ljudskih jezika i kolektiva prema genetskolingvističkim, sociolingvističkim, etnološkim i sociološkim kriterijima uspoređivanja” (u tisku, jedna kraća verzija objavljena u *Sveskama*, Sarajevo, III/1985, br. 9. str. 57–78).

O tim dvama hrvatskim standardnim jezicima između polovice 18. st i 30-ih godina 19. stoljeća potrebno je iznijeti još neke značajke: kajkavski pokriva manje, ali dijalekatski homogeno područje, novoštokavski pokriva znatno veće područje, ali obuhvaća terene i čakavskih i štokavskih dijalekata, i to novoštokavskih i nenovoštokavskih. U kajkavskom je jeziku standardizacija brža, konkretnija i modernija, ali grafija je prilično neadekvatna,¹³ novoštokavski pak ima veći prestiž i bolju beletristiku pa zato više utječe na kajkavski nego on na nj, a grafija mu je prilično kvalitetna.¹⁴ I još je jedan moment važan: u novoštokavskom hrvatskom standardnom jeziku postoji dvojstvo jata, tj. tekstovi se ostvaruju ikavski i ijekavski, onako kako u suvremenoj srpskoj standardnoj novoštokavštini imamo ekavsko–ijekavsko dvojstvo.

Kao što je već spomenuto, to razdoblje, četvrto po redu, traje do 30-ih godina 19. stoljeća, dakle do hrvatskoga narodnog preporoda. Važnost je ovoga razdoblja prvenstveno u tome što počev od njega sve do danas imamo novoštokavski standardni jezik u Hrvata, pa su prema tome prva tri razdoblja hrvatske jezične povijesti predstandardnim razdobljima, tj. do 16. do 17. i do polovice 18. stoljeća, a onda slijede razdoblja standardnojezičnoga razvitka, također njih tri, tj. do Preporoda, do 1900. i do danas. Ta se tri razdoblja mogu karakterizirati ovako: u četvrtome (od 1750. do Preporoda) formira se hrvatska standardna novoštokavština kao standardni jezik v e ć i n e Hrvatâ, u petome (od Preporoda do *fin de siècle*) ona postaje standardnim jezikom svih Hrvata, u šestome dobiva svoj današnji oblik. Tako izgledaju stvari s unutarhrvatskog stanovišta. U jednoj široj optici treba dodati da u određenom vremenskom rasponu koji obuhvaća otprilike prvu polovicu petoga razdoblja hrvatske jezične povijesti (konkretno 1818–1868), novoštokavština postaje osnovicom standardnoga jezika i za Srbe i Crnogorce, i to standardizacijskim procesima neovisnima od hrvatskih (djelatnost Vuka Stefanovića Karadžića),¹⁵ a standardnu novoštokavštinu onda prihvaćaju i bosanski Muslimani, pridružujući se procesima i na hrvatskoj i na srpskoj strani.

Iz iznesenoga je vidljivo da se priroda i važnost hrvatskoga jezičnog *fin de siècle* mogu pravo uočiti i razumjeti samo u usporedbi s početcima ostalih razdoblja standardnojezičnoga razvoja, tj. četvrtoga i petoga. Mislim da je izvan svake sumnje kako je prijelom između trećega i četvrtog razdoblja, dakle oko 1750. najvažniji, tada se počinje formirati standardna novoštokavština kao standardni jezik većine Hrvata, tada počinje

¹³ Kajkavska se grafija zasnivala uglavnom na mađarskoj (npr. *sz* za /s/, *s* za /š/ itd.), uz pojedine njemačke i latinske utjecaje. No s druge strane, ta je grafija bila prilično ujednačena i funkcionirala je razmjerno veoma dobro na svom području, ali je bila prilično nepristupačna ljudima iz ostalih hrvatskih krajeva.

¹⁴ U novoštokavskoj grafiji pretežu za kritične foneme jednoslovni grafemi, npr. *ç* za /č/, *x* za /ž/ (iz mletačke grafije), najčešće *ç* za /š/, zatim *j*, *k*, *g*, *s*, *z* i *c* u današnjim vrijednostima, itd., uz digrame *lj* i *nj* (kao danas) te *ch* (često spojeno CH, ch) za /č/, *dj* ili *gj* (po etimologiji) za /ž/ (tj. današnji *đ*) itd., no ta je grafija bila nestabilnija od kajkavske.

¹⁵ Jezični razvoj u Srba prije Karadžića ovdje se ne razmatra – kompetentan prikaz dao je P. Ivić u historijskom dijelu svoje knjige *Српски народ и његов језик*, Beograd, 1971. Svoje shvaćanje, u mnogome slično Ivićevu, iznio sam u raspravama Vuk i naš standardni jezik, *Mogućnosti*, XI/1964, br. 9, str. 910–917, Srpskohrvatski standardni jezik i Vuk Stefanović Karadžić, *Anali Filološkog fakulteta*, Beograd, V/1965, str. 27–34, Vuk i novoštokavska folklorna *koine* (Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika), *Slavija*, XXXIV/1985, seš. 1, str. 1–27 (ta posljednja rasprava pretiskana u knjizi navedenoj u bilj. 6, str. 85–118).

historijat današnjega, novoštokavskog hrvatskoga standardnog jezika,¹⁶ a prva tri razdoblja pripadaju njegovoj prethistoriji. Taj prijelom oko polovice 18. stoljeća nije hrvatska jezična historiografija pravo uočavala sve dok su u njoj vladale filološke metode i mladogramatičarska shvaćanja, a to je u nas trajalo prilično dugo. Tek pošto je prevladao utjecaj praške škole i suvremene svjetske sociolingvistike, prvenstveno sovjetske i američke, bilo je moguće uočiti pravu prirodu stvari.

Isto tako, usporedimo li Preporod i razmeđe 19. i 20. stoljeća, vidjet ćemo da je značenje Preporoda bilo unekoliko precjenjivano, a da je bio u stanovitom smislu podcjenjivan *fin de siècle*, koji nas ovdje najviše i zanima. Može se upravo reći da su neke činjenice koje se odnose na taj trenutak hrvatske jezične povijesti, bile antedatirane i pripisivane već Preporodu. Prema tome, hrvatski jezični *fin de siècle* može biti ispravno shvaćen samo ako ga konfrontiramo s Preporodom, te usporedimo konkretne rezultate jednoga i drugoga.

Za usporedbu hrvatskoga narodnog preporoda i hrvatskoga jezičnog *fin de sièclea* potrebna je naprosto samo točna karakterizacija razdoblja između tih dviju vremenskih točaka, tj. našega petog razdoblja, dakle sredine i druge polovice prošloga stoljeća, uglavnom do devedesetih godina.

Preporod donosi samo jednu bitnu novost, no ona je od kapitalnoga značenja: novoštokavski hrvatski standardni jezik, koji je do Preporoda bio standardnim jezikom v e ć i n e Hrvata, postaje sada standardnim jezikom s v i h Hrvata. Drugim riječima, kajkavski standardni jezik manjine Hrvata odlazi nepovratno u prošlost.¹⁷ Sve ostale značajke

¹⁶ U skladu s učenjem Praške škole bitne su osobine standardnoga jezika funkcionalna polivalentnost i elastična stabilnost u vremenu i prostoru. Ni manjinski kajkavski ni većinski novoštokavski hrvatski pismeni jezik ne posjeduju u razdoblju 1750–1830. još ni jedne od tih dviju bitnih osobina standardnosti razvijene u punoj mjeri, i zato ih je korektno zvati pismenim jezicima u procesu standardizacije. No s druge strane, funkcionalna je polivalentnost u onoj episi bila općenito uža nego danas i većina onodobnih evropskih standardnih jezika ne razlikuje se u tom pogledu od obaju hrvatskih – biblioteke su pune najraznovrsnijih hrvatskih knjiga iz toga razdoblja, znatno više nego što se to inače smatra, i ne manje nego u većini evropskih zemalja kojima nitko ne dovodi u sumnju standardnost jezika u to doba. I dalje, često se navodi kako većinski hrvatski novoštokavski pismeni jezik nije u materijalnom pogledu posve identičan s onim nakon Preporoda, kako nije općenacionalan, kako nema jedinstvenoga naziva, kako nema grafiju identičnu s popreporodnim i suvremenim jezikom, kako je razdijeljen na ikavsku i ijekavsku praksu. Sve je to više–manje istina, ali materijalna jezična razlika između hrvatske standardne novoštokavštine prije i nakon 1830. nije veća nego ona prije i nakon *fin de sièclea*, i nije veća nego što je evropski prosjek za 18. i 19. stoljeće, i dalje, ni francuski standardni jezik nije ne osamdesetak godina nego gotovo dva stoljeća bio općefrancuskim, iako je bio iznadregionalan, i dalje, hrvatska standardna novoštokavština nije jedini standardni jezik u Evropi koji je mijenjao grafiju, ili ime, i na koncu, ikavsko–ijekavsko dvojstvo u Hrvatâ, koje je postojalo ne samo do Preporoda nego do osamdesetih godina prošloga stoljeća, ne može biti većom preprekom jezičnoj standardnosti nego što je ekavsko–ijekavsko dvojstvo u Srba danas, a nitko iole razuman ne može reći da to dvojstvo ozbiljno škodi srpskoj kulturi i jezičnoj standardnosti srpske standardne novoštokavštine. Uzevši sve to u obzir trebalo bi, pedantno govoreći, dobar dio onodobnih evropskih standardnih jezika zvati pismenim jezicima u procesu standardizacije, ali kako to ne činimo, korektno je i oba takva hrvatska pismena jezika, novoštokavski i kajkavski, nazivati i standardnim jezicima (v. moje rasprave spomenute u bilj. 6. i 8. članak Die Entwicklungsetappen bei der Bildung des kroatischen neustokavischen Sprachstandards 1750–1900, *Die Welt der Slaven*, XXI/1976, Heft 2, str. 14–27). Ako se sve iznesene činjenice ne uzimaju u obzir i ako se hrvatski razvitak gleda izolirano od razvojnih procesa u ostalim zemljama, nužno se dobiva slika koja ne odgovara stvarnosti koliko se god inače ozbiljno pristupalo problematici (usp. P. I v i ć, "L'Evolution de la Langue Littéraire sur le Territoire Linguistique Serbo-Croate", *Revue des Etudes Slaves*, LVI/1984, No. 3, str. 313–344).

¹⁷ Dogodilo se dakle isto što i kod Albanaca prije nešto više od jednoga desetljeća, kada je napušten gegijski (sjeverni) albanski standardni jezik pa je toskijski (južni), koji je bio je d a n od d v a j u, postao je d i n i albanski standardni jezik.

hrvatskoga narodnog preporoda predstavljaju samo modalitete, poprtnne okolnosti i ideološku ambalažu te osnovne činjenice. Kako bi mogao provesti likvidaciju kajkavskoga standardnog jezika, Ljudevit Gaj je morao reći njegovim dotadanjim nositeljima da svi Hrvati primaju nov standardni jezik, a ne da samo kajkavski Hrvati napuštaju svoj i prihvaćaju standardni jezik ostalih Hrvata (makar ti ostali i bili nesumnjiva većina). Tvrdnja da svi Hrvati napuštaju svoje dotadanje standardne jezike i da svi primaju nov, bila je dakle samo taktički slogan kako bi se lakše proveda generalna strateška zamisao. No taktični su slogani kratkotrajna dometa sami za sebe, i da bi se prevladala efemernost njihove djelotvornosti, potrebno je dvoje: minimum činjenica koje će potvrditi sadržaj slogana i ideološka ambalaža u koju ih valja umotati kako bi bili lakše primljeni od mnoštva.

Gaj je našao potrebno rješenje. Osjećajući dobro kako su ljudi spremni nova slova prihvatiti ne kao novu odjeću jezika, nego kao jezik sam, dao im je češku dijakrićku grafiju. I kako to obično biva u prijelomnim povijesnim trenucima da razne pojave vode istomu cilju, nova su slova ujedno pogodovala općemu slavofilskom¹⁸ idejnom raspoloženju hrvatskoga društva. No ni nova slova ne bi mogla dugo biti uvjerljivim dokazom da se zaista radi o novom jeziku za sve Hrvate, trebalo je naći nešto konkretnije kako bi se pokazalo da novi jezik nije naprosto tek nastavak dotadanjega novoštokavskog većinskog jezika, samo u novom grafijskom ruhu, što bi, naravno, bilo stanovitom diskriminacijom kajkavske manjine. Izlazi se našao tako da se novoj grafiji pridružila i nova ortografija, dakle novi pravopis, i uz to su uzeti „novi” padežni oblici u pluralu, koji su bili zapravo arhaični, a ne „novi”. No obje su te tobožnje novosti imale svoje „slavensko” opravdanje — svi su tadanji Slaveni (izuzev samo Karadžićevu praksu u Srba) imali morfonološki pravopis, s više ili manje primjesa historijskoga ortografskog načela, a nesinkretski množinski padeži bili su također općeniti u svim tada postojećim slavenskim jezicima, izuzev i opet samo Karadžićevu praksu (bugarska i makedonska situacija nije tada naime još bila pravo jasna ni školovanim slavistima, a ne samo Gaju).¹⁹

Kakvo je pravo značenje svih tih činjenica? Osnovni, glavni cilj, tj. jezična unifikacija svih Hrvata, bio je postignut. No u povijesti nema besplatnih uspjeha, i neku je cijenu valjalo ipak platiti. Tu treba strogo razlikovati kulturno i društveno-politički uspješno rješenje glavnoga hrvatskoga jezičnog problema od ako ne neuspjelih, a ono bar problematičnih rezultata koje je to rješenje donijelo kvaliteti i fizionomiji samoga standardnog jezika, njegovim funkcionalnim potencijalima.

¹⁸ Slavenska je orijentacija uvijek bila jednom od konstanti hrvatske kulture i duhovnoga razvoja. Taj fenomen nije istražen ni dovoljno ni svestrano ni na odgovarajući način. Mislim da se danas nedovoljno cijene povijesne koristi od takve orijentacije, a pri prosuđivanju stanovitih šteta sa slavenske i slavističke strane ne uzima se dovoljno u obzir da su tu stranu informirali uglavnom hrvatski filolozi slavisti pa da je i krivnja prvenstveno njihova (termin „slavofilski” upotrebljen je u tekstu u općem evropskom a ne u konkretnom ruskom političkom smislu).

¹⁹ Gajevu orijentaciju na određeni tip jezika uvjetovali su i momenti velikohrvatskog ekspanzionizma pod „ilirskim” imenom, jednako kao što je i Karadžić bio uvjetovan odgovarajućim velikosrpskim ekspanzionizmom — to je zakonita pojava u rađanju buržoaske klase: treba se boriti za veći prostor svojoj mladoj naciji u formiranju (građanstvu je „u krvi” tržište i konkurencija). V. Moju raspravu O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, III/1973, str. 35–63.

Nova je grafija svakako bila bolja od grafije dopreporodnog hrvatskog novoštokavskog standardnog jezika, ali to ne znači jako mnogo. Prvo, dopreporodna je grafija bila također prilično kvalitetna,²⁰ svakako mnogo kvalitetnija npr. od suvremene poljske, no kvaliteta grafije ne znači mnogo za kvalitetu jezika koji se njome piše. Dokaz je u tome da poljski standardni jezik usprkos svojoj grafiji funkcionira bolje nego što je ikad funkcionirao ijedan bilo hrvatski bilo srpski oblik standardne novoštokavštine. Prema tome, nova je grafija bila u principu napredak, ali ne toliki da bi se isplatio sam za se, bez svoje idejne, taktičke funkcije. Jer taj je napredak bio plaćen narušenjem kontinuiteta i stvaranjem grafijske konfuzije u detaljima, što se konsolidiralo tek nakon nekoliko desetljeća, a definitivno tek na razmeđu 19. i 20. stoljeća,²¹ dakle upravo u episi koja nas zanima.

Nova je grafija bila dakle stanovit napredak, makar on bio i problematičan u zbroju svojih plusova i minusa. No nova ortografija i „novi” množinski padeži predstavljali su već očitog regresiju u usporedbi sa stanjem u dopreporodnome hrvatskom novoštokavskom većinskom standardnom jeziku. U njem je vladao jedan nedovoljno stabilan kompromis između fonološkog i morfonološkog pravopisnog principa, s tendencijom k jačanju fonološkoga. Bez Gajeve reforme fonološki bi princip u tijeku 19. stoljeća vjerojatno prevladao, najvjerojatnije u ne tako radikalnom obliku kao u Karadžića, ali to je otprilike bio razvojni smjer. Treba imati na umu da je novoštokavština izrazito transparentan idiom,²² i to s veoma stabilnim fonemskim sastavom morfemâ. Za takav je idiom morfonološki pravopis naprosto luksuz: ljudi bi s njime nešto malo dobivali pri čitanju, a mnogo gubili pri pisanju. No Gaj i neki njegovi suradnici uvode izrazit morfonološki pravopis i tako opterećuju standardni jezik u jednom već inače kriznom razdoblju.

S množinskim je padežima sličan problem. U dopreporodnoj još nedovoljno ujednačenoj hrvatskoj standardnoj novoštokavštini koegzistiraju tradicionalni slavenski množinski padeži, naslijeđeni iz prethodnih razdoblja pismenoga jezika, i novoštokavski inovacijski oblici organske novoštokavštine.²³ Takvo je stanje prirodno uz poznatu konzervativnost pismenoga jezika. No Gaj i njegovi suradnici odlučuju se za tradicionalne oblike i tako prekidaju prirodni razvoj, koji bi nesumnjivo vodio prema pobjedi novih padežnih oblika.

Takva je dakle bila jezična cijena Preporoda. Ona sama po sebi ne bi bila preskupa – omogućila je uspjeh u osnovnom pitanju. Njome je plaćena idejna mobilizacija koja je bila potrebna za taj uspjeh. No problem je u ljudskoj naravi. Ideološki slogani neophodni su za izvršavanje objektivnih zadataka koje povijest postavlja na dnevni red. No ideo-

²⁰ V. bilj. 14.

²¹ Zapravo ni danas nije hrvatska grafija potpuno sređena – neke tiskare i pisci strojevi nemaju slova *d* pa se i još danas upotrebljava za fonem (ʒ) digram *dj*, a u pisanju pojedinih prezimena nalazimo vrlo često umjesto njega digram *gj*, u što se lako uvjeriti zavirimo li u telefonski imenik bilo kojega većeg grada.

²² Znanstveno objašnjenje zašto su za prozirne jezike prikladnija fonološka pravopisna načela od morfonoloških (i drugih, npr. historijskih) dali su S. I v š i ć (Etimologija i fonetika u našem pravopisu, *Hrvatski jezik*, I/1938, br. 1. str. 3–13) i P. I v š i ć (pogovor fototipskom izdanju Karadžićeva *Srpskog rječnika* iz 1818, Beograd, Prosveta, 1966).

²³ Novoštokavski sinkretski oblici za DLI mn. nisu u 19. stoljeću još bili posve istisnuli starih padežnih oblika u samim novoštokavskim dijalektima (ponegdje nisu čak ni danas), a stari su oblici bili dobro zastupani i u folklornoj poeziji, koja je u 19. stoljeću imala velik ugled kao argument u jezičnim sporovima.

loški slogani prestaju biti dobri ako oni koji ih lansiraju, ozbiljno povjeruju u njih, a postaju naprosto opasni ako u njih nastave vjerovati i nasljednici pošto su već izvršeni povijesni zadaci radi kojih su sami slogani nekada bili potrebni. I upravo se to dogodilo s romantičnom jezičnom ideološkom taktikom hrvatskoga narodnog preporoda. Njezino je idejno naslijeđe preuzela Zagrebačka filološka škola, koja je svojom djelatnosti obilježila veći dio druge polovice 19. stoljeća.²⁴

Trebalo je da jezični razvoj u razdoblju između Preporoda i *fin de siècle* postupno neutralizira cijenu kojom je bio plaćen Preporod. To jest, trebalo je da polaganom evolucijom prevladaju organski novoštokavski padeži i fonološki pravopis. I još je jedan povijesni zadatak ostajao devetnaestomu stoljeću – trebalo je da se ukloni ijekavsko-ikavsko dvojstvo, koje Preporod nije uspio ukloniti. Taj je posljednji zadatak ipak bio izvršen u 70-im godinama prošloga stoljeća,²⁵ ali prva dva nisu. Suprotstavljala se Zagrebačka filološka škola.

Ta je škola inače veoma zaslužna za hrvatsku jezičnu povijest, ali ima i jednu veliku krivicu: previše dugo i previše tvrdoglavo ustrajanje u shvaćanjima koja su već davno izvršila svoju objektivnu povijesnu misiju, onemogućilo je da se sazreli povijesni problemi riješe evolucijskim putem. Zato je hrvatski jezični *fin de siècle* bio nepotrebno dramatičan, zato je taj *fin de siècle* značio još jedan nepotreban udarac kontinuitetu standardnojezičnoga razvitka, zato je principijelno dobra rješenja proveo u detaljima loše, zato su ujedno provedena uz negativnu ideološku motivaciju, zato su ih provodili krivi ljudi, i zato su, konačno, bila anulirana i mnoga pozitivna dostignuća same Zagrebačke filološke škole. Zaokret na razmeđu 19. i 20. stoljeća opteretio je za dugo vrijeme hrvatski jezični razvoj u 20. stoljeću, i još se i danas osjećaju posljedice i u fizionomiji i u funkcioniranju hrvatskoga jezičnog standarda.

Ostaje zauvijek činjenica da je hrvatski jezični *fin de siècle* definitivno završio s razdobljima skokovitih promjena i izvanjski uvjetovanih zaokreta. Hrvatska standardna novoštokavština dobila je tada svoj konačan oblik i od tada je moguć samo polagani čisto evolucijski razvoj. Da je tako, vidi se najbolje po potpunom neuspjehu svih interventnih pokušaja u 20. stoljeću da se standardnojezični razvitak umjetno preusmjeri, bez obzira da li im je namjera bila neorgansko približavanje oblicima standardne novoštokavštine kojima se služe drugi narodi hrvatskosrpskoga jezičnog područja i čak potpuno izjednačivanje s njima, ili pak neorgansko udaljivanje od njih. I jednih i drugih pokušaja bilo je u više navrata, ali su svi ostali posve efemerna značenja i bez ikakvih rezultata (osim što su, na žalost, usporili izgradnju jezične kulture i znanstvenu obradbu standardnoga jezika, jer se energija suviše trošila na neutraliziranje samih tih pokušaja).

Zaokret na razmeđu 19. i 20. stoljeća nije se dogodio odjednom,²⁶ bez priprema i bez naknadnih raščišćavanja i taloženja, ali glavna su se zbivanja odigrala u tijeku gotovo dvadesetpetogodišnjega vremenskog raspona koji obuhvaća devedesete godine 19. sto-

²⁴ Glavni su joj predstavnici bili Adolf Veber-Tkalčević, istaknuti sintaktičar i priličan prozaist (1825–1889), i Bogoslav Šulek, najistaknutiji hrvatski leksikograf 19. stoljeća i najzaslužniji radnik na polju terminološke izgradnje, po podrijetlu inače Slovak (1916–1895).

²⁵ Za podrobnosti v. Z. V i n c e, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, Liber, 1978.

²⁶ Podroban prikaz glavnih zbivanja dao je Z. V i n c e, *Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*, *Croatica*, VI/1975, str. 131–159.

ljeća i prvo desetljeće i pol našega stoljeća, do 1. svjetskog rata, s time da je vršak intenziteta pao u samu smjenu stoljeća. Ključne su točke bile uvođenje Hrvatskoga pravopisa Ivana Broza godine 1892, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika Tome Maretića godine 1899.²⁷ i Rječnik hrvatskog jezika Ivana Broza i Frana Ivekovića godine 1901. To su sve krupna djela i odigrala su krupnu ulogu pa ih je potrebno bar ukratko ocrtati i s lingvističkoga i s društveno-povijesnog stanovišta.

Brozov pravopis unosi u hrvatsku jezičnu praksu fonološka pravopisna načela, otprilike ona ista koja je u Srbâ inaugurirao Karadžić još godine 1818. svojim velikim Srpskim rječnikom.²⁸ Od Broza pa do danas fonološki je pravopis i službena i javna i privatna jezična praksa u Hrvatskoj, iako su se njime služili i pojedinci prije Broza, no sporadički i neuređeno. Uz čisto pravopisna pravila Broz utvrđuje kroz pravopis i pojedine jezične norme, a donekle mijenja i grafiju uvodeći pisanje *i*je umjesto dotadanjega *ie*²⁹ i prihvaćajući iz tzv. akademijske grafije³⁰ slovo *đ*, umjesto dotadanjega digrama *dj* ili *gj* (prvi je bio dvoznačan, jer je označavao i sekvencu *d + j* i fonem (*ǰ*).³¹ Kako je Broz umro već koncem 1893, kasnija je izdanja njegova pravopisa izdavao Dragutin Boranić (posljednje, deseto, god. 1951!), isprva pod oba imena, poslije već samo pod svojim. Boranić nije u kasnijim razdobljima uspijevao ostati na onoj visini na kojoj je Broz bio u svojem, i izmjene koje je unosio bile su češće na štetu nego na korist pravopisne prakse,³² a osim toga značile su pravopisnu nesigurnost u društvu.

Maretićeva gramatika predstavlja veliko filološko ostvarenje, ona je trajno afirmirala organsku novoštokavsku osnovicu standardnoga jezika kod Hrvatâ, ali je imala i bitne, velike načelne i konkretne nedostatke: nije poštovala ni uhodanu, živu tradiciju standardnojezične prakse ni stvarna dostignuća druge polovice 19. stoljeća u civilizacijsko-jezičnoj nadgradnji (intelektualni rječnik, terminologije, viša frazeologija i sintaksa) te ih je odbacivala zajedno s promašenim i već mrtvim jezičnim slojevima iz istoga razdoblja, ignorirala je gotovo potpuno onodobnu hrvatsku književnost i pokušala je kao normu kodificirati i one novoštokavske jezične pojedinosti koje nisu imale nikakva temelja ni u hrvatskoj uzusnoj standardnojezičnoj praksi ni u razgovornome jeziku ni u hrvatskim novoštokavskim dijalektima (naglasci kao *želimo*, *mène*, *za mène*, umjesto *želiimo*, *mène*, *zà mene*, sufixi *-or-* umjesto *-er-* u brojnim riječima, i sl.). Hrvatska standardna novoštokavština našega stoljeća prihvatila je opću jezičnu fizionomiju

²⁷ Nova izdanja 1931 (redigirano na štetu kvalitete) i posmrtno 1963 (bez većih izmjena).

²⁸ Karadžićev je pravopis službeno prihvaćen u Srbiji tek 1868, dakle četiri godine nakon smrti svojega tvorca.

²⁹ O prirodi toga fenomena v. moje rasprave O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata, *Jezik*, XX str. 65–74, str. 106–118, str. 142–149, i Refleksi starohrvatskosrpskoga dugog jata u standardnoj novoštokavštini i problem njihova fonološkog statusa, Прилози за лингвистика и литературна наука, Скопје, МАНУ, III/1978 (1981!), str. 7–20.

³⁰ Đ. Daničić i P. Budmani uveli su za veliki rječnik i neka druga izdanja JAZU osobite grafeme *g*, *d*, *l* i *n* umjesto digramâ *dž*, *dj* (ili *gj*), *lj* i *nj*. Likovi *ǰ* i *đ* (koji sugeriraju zvučni palatovelar tipa makedonskog *f* i zvučni interdentalni spirant) loše su izabrani za foneme / *ǰ* / i / *đ* /, to više što je za periferni fonem / *ʒ* / (tj. *dz*) prihvaćen odgovarajući grafem *ǰ*, doduše nešto kasnije nego prva četiri.

³¹ Npr. prf. *vidjeti* (= /vidjeti/), imprf. *viđati* (= /viđati/).

³² V. moj prilog Dentali ispred afrikatâ: gube se ili se izgovaraju? O jednom starom pravopisnom i ortoepskom pitanju, *Jezik* XX, str. 129–142.

Maretićeve gramatike i napustila jezik Zagrebačke filološke škole, ali nije odbacila mnogih dostignuća te škole na području nadgradnje niti je usvojila jezičnih pojedinosti tuđih hrvatskoj novoštokavštini.³³ Tako je nastao rascjep između kodificirane i uzusne norme koji je u Hrvatskoj trajao više od pol stoljeća i tek su u pedesetim godinama počele u priručnike ulaziti podrobnosti kao zapadni novoštokavski naglasci ili sufiks *-er-* i sl. Ukratko, Maretićeva je gramatika bila svojedobno velik napredak, ali je u civilizacijsko-jezičnom pogledu predstavljala ipak stanovit nazadak, koji se tek postupno nadoknađivao u tijeku našega stoljeća, uz znatne oscilacije.

Broz-Ivekovićev rječnik bio je gotovo isključivo orijentiran na Karadžićev i Daničićev opus i zato je, usprkos svojem imenu, imao hrvatski karakter samo u smislu činjenice da je s v a k i rječnik standardne novoštokavštine automatski ujedno i hrvatski rječnik po gotovo svim supstancijalnim i strukturnim značajkama materijalne, tj. dijalektne osnove jezičnoga standarda (uz krajnje malobrojne iznimke), a elemenata jezične nadgradnje u tome rječniku ima veoma malo, no koliko ih i ima, uglavnom nisu bili hrvatski ukoliko nisu općehrvatskosrpski. To je bio rezultat gotovo potpunog ignoriranja hrvatske književnosti i hrvatskoga jezičnog razvitka u tome rječniku. No treba ipak imati na umu da za taj grijeh, čini se, Broz uglavnom nije bio kriv – rječnik se pojavio tek osam godina nakon Brozove smrti, a priredio ga je kanonik Iveković, Brozov ujak, fanatičan poštovalac klasičnoga Karadžićeva jezika.³⁴

Maretićeva gramatika i Broz-Ivekovićev rječnik ipak su odigrali pretežno pozitivnu ulogu u razvoju hrvatske standardne novoštokavštine, usprkos svojim negativnim crtama. To je bilo moguće, kako je već rečeno, zato što su ta djela svojim glavnim usmjerenjem ipak bila na organskoj razvojnoj liniji hrvatskoga novoštokavskog standarda. Ono što su Maretić i njegova škola željeli provesti preko te linije, javnost i jezična praksa naprosto nisu prihvatile. Može se reći da je Maretićeva škola samo u jednoj sustavnoj pojedinosti uspjela nametnuti rješenje koje nije bilo u skladu s hrvatskom tradicijom i objektivnim razvojnim tendencijama: prefiks *nje-* u zamjeničkim riječima, koji prevladava u gotovo svim hrvatskim dijalektima s jekavskim refleksom kratkoga jata i koji se redovito pisao u 19. stoljeću, zamijenjen je prefiksom *ne-*.³⁵ To je suviše mala pobjeda za goleme napore koje je Maretićeva škola uložila u cilju da hrvatskomu jezičnom razvoju nametne svoju volju. No u nesustavnim pojedinostima, osobito u leksiku, ta je škola uspjela da od pozitivnih dostignuća jezičnoga razvoja u 19. stoljeću i od hrvatske književne tradicije uđe u 20. stoljeće manje nego što je bilo objektivno moguće (i poželjno).

Postavlja se pitanje zašto je bilo moguće da se jedna realna povijesna zadaća izvrši u hrvatskom jezičnom *fin de siècle* na neadekvatan način. Već je spomenuto da su među onodobnim hrvatskim stručnjacima vladala mladogramatičarska shvaćanja i filološke metode, i to u jednom zastarjelom duhu. Istina jest, ni drugdje tada nije bilo mno-

³³ Samo u specifičnom i uskom žanru prijevoda klasičnih epova i klasicističkih stihovanih drama prihvaćeni su zbog metričkih potreba naglasci kao za *mène*, *želimo*, i to samo kao alternativna, rezervna stilska sredstva.

³⁴ Za podrobnosti o nesumnjivo negativnom liku Frana Ivekovića v. rad Z. V i n c e a naveden u bilj. 26.

³⁵ Lik *ne-* svakako je izražajni i distinktivniji (stoga se kao jekavizam javlja i u nekim hrvatskim ikavskim govorima).

go bolje – tada još nije bilo ni strukturne lingvistike ni sociolingvistike ni teorije standardnoga jezika – ali drugdje i nije bilo takvih kompliciranih zadaća, tj. standardni je jezik već bio stabiliziran, ili je bio tek u formiranju. Ako prije osamdesetak–devedesetak godina i nije moglo biti teoretske spoznaje o autonomiji standardnoga jezika, trebalo je imati za nju bar praktičnoga smisla i osjećaja, a upravo je to u potpunosti nedostajalo Maretićevoj školi. No nije se radilo samo o jezičnim shvaćanjima Maretićeve škole, iako su ona imala nesumnjivo važnu ulogu, idejnu i praktičnu (i u oba smisla dalekosežno nesretnu).

Bitne su bile ipak političke prilike. Pri tome se obično misli samo na problematiku iz srpsko-hrvatskoga jezičnog kompleksa. No to je bila objektivna društvena i kulturna situacija – gledano sociološki, u tom su pogledu veće ili manje poteškoće bile naprosto neminovne, jer je sazrijevanje i hrvatske i srpske nacije bilo još daleko od svojih konačnih faza. Nisu dakle objektivne društveno-političke okolnosti uvjetovale suvišnu dramatičnost i skokovitost hrvatskoga jezičnog *fin de siècle*, s pretjeranim elementima diskontinuiteta. Treba imati na umu da je tada u Hrvatskoj na vlasti unionistička stranka (tzv. mađaroni), koja ima u Saboru nedemokratski stvorenu većinu. Nametnuti i omraženi ban Károly Khuen-Héderváry upravlja Hrvatskom upravo u kritično doba (1883–1903), a i pošto je protjeran s banske stolice, i dalje negativno utječe na hrvatska zbivanja, osobito dok je bio predsjednik mađarske vlade (1910–1912). Doba Khuenova banovanja poklapa se s vladavinom dinastije Obrenovićâ u Srbiji, koja je bila uglavnom orijentirana prema Austro-Ugarskoj i ekonomski i strateški i što se tiče mjesta u tadanjoj evropskoj međunarodnopolitičkoj konstelaciji.³⁶ Utjecaj složenih igara u trokutu Beč-Budimpešta-Beograd na hrvatska zbivanja za Khuenove vladavine nije još dovoljno istražen ni na političkom polju, a osobito su nejasne kulturne reperkusije, uključujući tu i odraze na jezična pitanja.

U takvim prilikama odvija se hrvatski jezični *fin de siècle*. Ključne ličnosti Tomo Maretić i književni historičar Armin Pavić bili su sveučilišni profesori, akademici i ujedno narodni zastupnici u Hrvatskom saboru, i to na listi unionističke stranke, dakle mađaroni, a Pavić je 1898–1904. bio i predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu (tj. ministar prosvjete) u hrvatskoj vladi. Drugim riječima, Maretićeva škola imala je na raspolaganju i sveučilište i Akademiju i vladu i parlament, a opozicija je bila nemoćna, bez sredstava i položaja, bez jakih stručnih kadrova, bez podrške i bez saveznika i u Austro-Ugarskoj i u svijetu.

U tim je prilikama prirodno da hrvatski književnici i hrvatske kulturne i političke snage zauzimaju protiv Maretićeve škole frontalno neprijateljski stav,³⁷ iako je ta škola objektivno stajala na pozicijama u skladu sa stvarnim razvojnim tendencijama i stvarnim potrebama standardnoga jezika, bez obzira što je pri tom imala i druge, svoje posebne ciljeve. Opozicija nije bila u stanju da pravo vidi što, ona je samo vidjela kako i zašto, i prije svega, kako uvodi promjene. To je opoziciju odvelo u unaprijed izgublenu

³⁶ Tek god. 1903. dolazi na vlast dinastija Karađorđevićâ, koja se preorijentirala prema Francuskoj i Rusiji.

³⁷ U devedesetim godinama i nešto poslije riječ *filolog* zvučila je u hrvatskoj književnosti i publicistici gotovo kao uvreda. S obzirom na defetističku ulogu ondašnjega dobrog dijela te profesije u Hrvata, nema se tomu što zamjeriti (v. i ovdje bilj. 18).

bitku, ne samo zbog društvene nemoći nego i zato što se tradicionalni jezik Zagrebačke škole nije dao braniti valjanim lingvističkim i kulturnim argumentima, bar ne tada, na koncu stoljeća – Zagrebačka je škola propustila svoj čas da se općenito nametne u jednom umjerenu i za sve prihvatljivu obliku.³⁸ Rijetki su ljudi vidjeli u devedesetim godinama prāvō stanje stvari i imali realne poglede na jezična pitanja. Takav je bio veliki hrvatski i vodeći svjetski slavist Vatroslav Jagić, koji je, iako je i sam zastupao i fonološki pravopis i sinkretizirane množinske padeže, oštro kritizirao i Maretića i Ivekovića.³⁹ Ali Jagić je bio daleko od Hrvatske, zauzet visokom slavističkom znanosti, a u zemlji su stvari išle svojim tokom. No potrebno je još nešto reći o daljnjem razvoju.

Definitivni oblik hrvatske standardne novoštokavštine formirao se, kao što je već izneseno, na razmeđu 19. i 20. stoljeća. U svojim glavnim crtama on je odgovarao objektivnim tendencijama dotadanjega razvoja. No iako Maretićeve škole nije uspjela u potpunosti nametnuti svoju koncepciju i svoju fizionomiju tomu jeziku, njezin je utjecaj dugo trajao,⁴⁰ a osjeća se i do danas. Nakon 1. svjetskog rata, u novostvorenoj državnoj zajednici (do šestojanuarske diktature god. 1929. Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, od tada Kraljevini Jugoslaviji) pristaše Maretićeve škole orijentirali su se prema režimskoj unitarističkoj („integralističkoj”) politici i imali su velik utjecaj na hrvatski standardno-jezični razvitak, prvenstveno preko škola i drugih institucija. Hrvatsko društvo nije prihvaćalo ideologiju te škole, ali njezini su pogledi u tijeku pol stoljeća polako ulazili iz raznih udžbenika i priručnika u opću svijest. Maretić je u svojim raspravama iz hrvatske književno-jezične povijesti, osobito u knjizi Istorija hrvatskog pravopisa latinsijem slovima (1889) i u monografijama o jeziku pisaca u Slavoniji (1910) i Dalmaciji (1915–16), dao jednu iskrivljenu sliku historijata pismenoga jezika u hrvatskim zemljama, sve u cilju da se hrvatska jezična prošlost prikaže kao potpuno anarhična, amorfná, atomizirana, bez veze s Preporodom i popreporodnim razvojem, kako bi se pokazalo da sve počinje tek od Preporoda, a on je pak prikazivan sve kao da je po svojim intencijama i rezultatima zapravo identičan koncepcijama Maretićeve škole. Ironija je hrvatske povijesti da je preporodne tradicije prisvojila ta škola, koja je u stvari likvidirala u *fin de siècleu* prave idejne i praktične nastavljáče Preporoda (doduše, tada već anakronične i očito izvan pravih razvojnih linija jezične prakse), tj. Zagrebačku filološku školu, zapravo evoluiranu „ilirsku” generaciju.

³⁸ Cjelovita ocjena Zagrebačke škole prelazi tematske okvire ovoga priloga. Hrvatske filološke „škole” obradio je u kontekstu svih zbivanja 19. stoljeća Z. V i n c e u opsežnoj knjizi spomenutoj u bilj. 25. Usp. još rad naveden u bilj. 8, kao i: R. K a t i ć i ć, Nešto napomena o postanku složenoga suvremenog standarda hrvatskoga ili srpskoga, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 11/1974, str. 225–257, i P. I v i ć, Standardni jezik Srba i Hrvata u drugoj polovini devetnaestog veka, *Slavistična revija*, Ljubljana, XXXI/1983, br. 3, str. 221–235. U tim se radovima navodi i opsežna literatura.

³⁹ V. J a g i ć, *Izabrani kraći spisi*, ur. M. Kombol, Zagreb, MH, 1948 (tu su uvrštene ocjene Maretićeve *Istorije hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, str. 485–491, i *Gramatike*, str. 532–547, kao i Broz-Ivekovićeve *Rječnika*, str. 548–557. i 558–571).

⁴⁰ T. M a r e t i ć (1854–1938) izdao je god. 1924. *Jezični savjetnik*. Ta je knjiga djelovala i korisno i štetno, ali u svakom je slučaju znatno utjecala na jezični razvitak. Sve do smrti Maretić je uređivao veliki Akademijin rječnik.

Jedna već pol stoljeća zaboravljena epizoda, tzv. Bečki književni dogovor iz 1850, naveliko je propagirana kao temeljni plod preporodnih zbivanja, kao „konačno rješenje”. No kako bi sve te velike obmane, bez premca u kulturnoj povijesti evropskih naroda, mogle biti šire prihvaćene, kako bi u njih povjerovala šira javnost, valjalo je u jezičnom pogledu prepraviti hrvatsku književnost druge polovice 19. stoljeća. Klasici hrvatske romantične i realistične literature izdavani su u 20. stoljeću gotovo isključivo u jezičnoj adaptaciji, u skladu s koncepcijama Mareticeve škole. Prosječna hrvatska publika još ni danas ne zna kako je zapravo pisao npr. Šenoa ili Gjalski. No da apsurd bude veći, dopreporodni pisci, dakle stariji ili mnogo stariji od romantičara i realista, izdavani su u originalnim verzijama, a pisci udaljeni od publike tek nekoliko desetljeća, radikalno su adaptirani. Tako je stvarana dvostruka iluzija da je sve dopreporodno nešto daleko i da je sve popreporodno nešto posve blisko, da kontinuiteta s dopreporodnom književnosti nema niti može biti, u bilo kojem smislu.⁴²

Revizija hrvatske jezične povijesti izvršena je tek u posljednjih četvrt stoljeća. Za počeo ju je istaknuti hrvatski lingvist Ljudevit Jonke rehabilitacijom hrvatskoga književnog jezika druge polovice 19. stoljeća,⁴³ a nastavila sljedeća generacija hrvatskih lingvista, okupljena oko zagrebačkoga časopisa Jezik i Zagrebačkoga lingvističkog kruga u okviru Hrvatskoga filološkog društva. Tek ta skupina hrvatskih lingvista zaokružila je autentičnu sliku hrvatske jezične povijesti, od njezinih početaka do današnjih dana. U okviru te opće revalorizacije našla je svoje mjesto i objektivna slika hrvatskoga jezičnog *fin de siècle*, jednoga od najkontroverznijih odsječaka u historijatu pismenosti i standardnoga jezika u Hrvata.

To prijelazno razdoblje možemo, na koncu, okarakterizirati još jednom specifičnosti. Vidjeli smo kako hrvatska pismenost postupno napušta prvo čakavsko narječje (polovicom 18. st.), a onda i kajkavsko (30-e godine 19. st.). No na sudbonosnom razmeđu 19. i 20. stoljeća opet se javlja i kajkavska i čakavska pisana riječ u Hrvatskoj. Pionir je bio A. G. Matoš kajkavskom pjesmom Hrastovečki noćurno (1900), a nešto poslije javio se Vladimir Nazor čakavskom pjesmom Galeotova pesan. Veoma je značajno da su se oba ta istaknuta književnika hrvatske moderne javila dijalektalnim stihovima u okviru proznoga teksta. Od tada pa do danas tiskane su stotine knjiga hrvatske novokajkavske i novočakavske književnosti, uglavnom poezije, ali ima i proznih i scenskih tekstova. No iako na prvi pogled ne izgleda tako, problematika suvremene hrvatske dijalektalne

⁴¹ Iako se mistifikacije o Bečkom dogovoru i danas šire u dijelu publicističke i udžbeničke literature, bar u znanstvenim radovima sada se već općenito priznaje njegov slučajan, neslužben, neobvezatan i efemeran karakter (usp. P. Ivić, rad naveden u bilj. 16, str. 328). Za podrobnosti v. Brozović, bilj. 8, Vince, bilj. 25, Katičić, bilj. 38.

⁴² Ta je iluzija dugo djelovala i na međunarodnu slavističku javnost, ali poznavanje stvarnoga stanja danas je već svršenom činjenicom pa su sada već rijetki slavisti koji sustavno i ustrajno zatvaraju oči pred činjenicama (kao npr. američki slavist Kenneth. E. Naylor u nizu radova do najnovijega doba).

⁴³ Glavne Jonkeove rasprave o problematici druge polovice 19. stoljeća, objavljene u raznim periodicima, skupljene su u njegovim knjigama *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, Znanje, 1964, ²1965, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, MH, 1971 (usp. još raspravu Veberove zasluge za naš književni jezik, *Rad JAZU*, CCCIX/1956, str. 33–80.). Sve Jonkeove knjige sadrže, uz suvremenu problematiku standardnoga jezika, opsežne dijelove posvećene monografskomu opisanju ličnosti i zbivanja u drugoj polovici 19. stoljeća.

poezije u mnogo je većoj mjeri literarni nego jezični fenomen.⁴⁴ Ona se pojavila upravo u trenutku kada je u Hrvata definitivno završen proces jezične standardizacije. Na standardni jezik suvremena dijalektalna književnost uopće ne utječe, bar ne u primjetljivoj mjeri. No u samoj hrvatskoj književnosti 20. stoljeća njezin dijalektalni dio zauzima vrlo istaknuto mjesto, on je bitna i integralna komponenta hrvatske književne ekspresije (kajkavska riječ A. G. Matoša, F. Galovića, D. Domjanića, T. Prpića, N. Pavića, M. Krleže, G. Karlovčana, S. Kolara, I. G. Kovačića, čakavska riječ V. Nazora, T. Ujevića, D. Gervaisa, M. Balote, P. Ljubića, M. Franičevića, A. Cettinea, N. Ivaniševića, Š. Vučetića, Z. Črnje, i dr.).

S a ž e t a k

Dalibor Brozović, Filozofski fakultet, Zadar

UDK 800.853(091):808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 26. lipnja 1985.

Linguistic and Orthographic Ferment in Fin-de-siècle Croatia

The paper analyzes a number of changes in standard Croatian at the turn of this century. Most of these changes were in agreement with the principal trends of Croatian linguistic development. Unfortunately, the bearers of these changes implemented them with untoward severity, and starting from ideologies alien to Croatian society and culture. To succeed in this, they created an incorrect image of Croatian linguistic developments in the 19th century. This image has been recitified in linguistic science only in the last quarter-century. The paper outlines linguistic events of the Croatian fin de siècle, and to make their background clear a short survey of the entire previous period, from the very beginning of Croatian literacy, has been provided.

⁴⁴ Tu sam problematiku obradio u članku navedenome u bilj. 9. Tamo i relevantna literatura.

RAZVOJ KNJIŽEVNOGA JEZIKA PO PAVLU IVIĆU

Dragutin Raguz

Svoje poglede o toj temi Pavle je Ivić izložio u prilogu pod naslovom *L'évolution de la langue littéraire sur le territoire linguistique serbo-croate*, a objavila ga je *Revue des études slaves* u 3. svesku 56. broja za godinu 1984; izdavač je revije *Institut d'études slaves* u Parizu.

Ivićev je članak samo jedan u nizu drugih sabranih u istome broju i posvećenome Jugoslaviji. *Jugoslavija* – to je i naslov predgovora koji je napisao M. Aubin, profesor serbo-kroatistike na Sveučilištu Paris IV. Iz toga se kratkoga predgovora vidi da je uredništvo imalo namjeru da različitim priložima, iz različitih područja (jezik, književnost, povijest), osvijetli neke probleme koje „postavlja kompleks kakav je Jugoslavija”, zanimajući se između ostaloga i za pitanja i Albanaca i Muslimana i njihova mjesta u Jugoslaviji. Ali, kako ističe i autor predgovora, tu se nije dala neka panorama problema, a pogotovu zato što nije dobio traženu suradnju (ne spominje o kome je riječ). Dalje ističe zahvalnost glavnome uredniku revije Jacquesu Cateauu, od kojega je i potekla ideja za takav specijalan broj i koji mu je povjerio uređivanje toga broja.